

Δρόμοι της γνώσεως: σκόπελοι και διανοίξεις¹

Α. Ποταμιάνου, Δρ. Φ.²

Εν σχέσει με το σημερινό θέμα, θα ήθελα να τονίσω ότι όσα θα πω αφορούν κυρίως σκοπέλους και διανοίξεις στην πρόσκτηση των γνώσεων από τη σκοπιά της ψυχολογίας και της ψυχαναλύσεως. Θα αφήσω κατά μέρος, χωρίς αυτό να σημαίνει παραγνώριση της σημασίας τους, όλους τους κοινωνικούς, πολιτιστικούς, βιολογικούς παράγοντες που μπορεί να φέρουν εμπόδια στην ανάπτυξη των γνωστικών λειτουργιών.

Οι ψυχολόγοι βρίσκονται σε σχέση με τη γνώση σε πολλαπλά επίπεδα:

(α) στο επίπεδο των αντικειμένων της επαγγελματικής τους θεωρίας και πράξης, που είναι το άτομο και οι κοινωνικές ομάδες·

(β) στο επίπεδο του τι συμβαίνει στον κόσμο γύρω τους·

(γ) στο επίπεδο του γνωστικού αντικειμένου, που είναι γι' αυτούς αυτές καθ' εαυτές οι διαδικασίες της σκέψης, της παρατηρήσεως και της ερμηνείας·

(δ) στο επίπεδο της παρακολουθήσεως και συνειδητοποιήσεως των προσωπικών τους ψυχικών κινήσεων, έτσι όπως αυτές διαγράφονται κάθε φορά στις σχέσεις τους με τον άλλον, είτε η σχέση αυτή είναι διαγνωστική είτε είναι θεραπευτική.

Ακριβώς όμως η στενή σχέση των ψυχολόγων με τη γνώση τούς βάζει αντιμέτωπους με τα όρια που θέτουν, τα λεγόμενα «τυφλά» σημεία. Τυφλά σημεία που μας υποχρεώνουν να συνδέσουμε τη γνώση: (α) με τους περιορισμούς της ανθρώπινης σκέψης σε δεδομένες χρονικές στιγμές (π.χ.

τι μπορεί να συλλάβουν οι γνωστικές λειτουργίες του ατόμου σε μια δεδομένη φάση της αναπτύξεώς του;) (β) με τις δυνατότητες γενικώς του ανθρώπινου ψυχισμού να χειρισθεί το μη γνωστό, την ετερότητα και το αρνητικό.

Εάν ο κόσμος του φυσικού ή της φυσικής δείχνει, μέσα από την εξέλιξη της σύγχρονης τεχνολογίας, να παρέχει στον άνθρωπο ένα πεδίο που διανοίγεται όλο και πιο πολύ στην ανθρώπινη νόηση, παραδίνοντας ολοένα περισσότερα δεδομένα στους χειρισμούς αυτής της νόησης, άραγε μπορούμε να πούμε το ίδιο και για την υποκειμενική εμπειρία; Δηλαδή για τη γνώση που έχουμε για τον εαυτό μας και, πέρα από αυτό, για τη σχέση που αναπτύσσομε με τη γνώση; Διότι η γνώση μπορεί να κατακτάται, αλλά το τίμημα να είναι πολύ υψηλό.

Ξέρομε ότι η πρόσβαση του μη γνωστού και η κατάκτηση του μη οικείου προσκρούει σε ποικίλες αντιστάσεις, φορτιζόμενες από φόβους και από απαγορεύσεις που βαραινούν επί του δικαιώματος να «μπει» κανείς σε νέους χώρους· να δει, να ψάξει, να γνωρίσει. Ο Οιδίπους στον Κολωνό «ξέρει», αλλά με το τίμημα της τύφλωσής του. Οι ασυνείδητες ενοχές προδίδουν τις προσδοκίες μας. Γι' αυτό και ο Κ. Καβάφης θα πει: «σαν σώματα ωραίων νεκρών που δεν γέρασαν και τα 'κλεισαν, με δάκρυα, σε μανσωλείο λαμπρό — με ρόδα στο κεφάλι και στα πόδια γιασεμιά— έτσι οι επιθυμίες μοιάζουν που επέρασαν χωρίς να εκπληρωθούν, χωρίς ν' αξιωθεί καμιά

1. Εισήγηση στο 3ο Πανελλήνιο Συνέδριο Ψυχολογικής Έρευνας. Αθήνα, 29 Μαΐου-2 Ιουνίου 1991.

2. Διδάσκουσα ψυχαναλύτρια της Ψυχαναλυτικής Εταιρείας Παρισίων και της Ελληνικής Ψυχαναλυτικής Εταιρείας, μέλος της Διεθνούς Ψυχαναλυτικής Ενώσεως.

της ηδονής μια νύχτα, ή ένα πρωί της φεγγερό».

Όλα αυτά είναι γνωστά. Το θέμα είναι ότι οι σκόπελοι, στους οποίους προσκρούει η γνώση, δεν είναι μόνον της τάξεως των αντιστάσεων που θεμελιώνονται σε απαγορεύσεις εξωτερικές ή εσωτερικές. Η γνώση προσκρούει και σε άλλες διαδικασίες και σ' αυτές θα ήθελα να επικεντρώσω την προσοχή.

Η έρευνα, η κλινική πράξη, αλλά και η απλή γύρω μας παρατήρηση, δείχνουν πως σήμερα βρισκόμαστε, όλο και πιο συχνά, μπρος σε ψυχικές οργανώσεις που δεν επενδύουν σταθερά τα μορφώματα σκέψης, που παρουσιάζουν ρήγματα στα μνημονικά ίχνη, κάμψεις της αναπαραστατικής ικανότητας και των συμβολικών διαδικασιών επ' ωφελεία συμπεριφορών και πράξεων πολύ λίγο συνδεδεμένων με το συλλογισμό, την κρίση, την αναρότηση, την αμφιβολία.

Πώς θα μπορούσε κανείς να εξηγήσει ότι πληθαίνουν σήμερα οι εικόνες αυτές που συμβαδίζουν συνήθως με διαταραχές του ναρκισσισμού;

Στα πλαίσια του δυτικού πολιτισμού — γιατί γι' αυτόν μόνο μπορώ να μιλήσω — ο άνθρωπος που κατάφερε να ξεπεράσει πολλές γνωστικές αναστολές, εγγιζοντας ένα υψηλό επίπεδο κατακτήσεων σε ορισμένους τουλάχιστον τομείς της θεωρητικής και της τεχνολογικής γνώσεως, δείχνει όλο και πιο συχνά πτυχές συμπεριφοράς αντιστρατευόμενες τις συμβολικές διαδικασίες και την εμβάθυνση των γνωστικών αντικειμένων, ιδίως όταν το γνωστικό αντικείμενο είναι ο εαυτός του.

Η σημερινή κλινική εμπειρία, η έρευνα και τα θεραπευτικά αιτήματα μας δείχνουν βιώματα που αδρανοποιούν την επιθυμία επ' ωφελεία της ανάγκης· εξαρτήσεις από πρόσωπα ή από ουσίες χημικές, που συνθέτουν καταπατημένους ψυχικούς χώρους· συρρίκνωση της συλλογιστικής επ' ωφελεία της παραδόσεως στα μηνύματα των μέσων μαζικής πληροφόρησης· κινήγι διεγέρσεων, που αποδεικνύεται ότι ξεπερνούν τις δυνατότητες του ατόμου να τις ε-

ντάξει και να τις διεργασθεί· εσωτερικές ώσεις που περι-γράφουν ένα εσωτερικό κενό· αποεπενδύσεις ή χαμηλές επενδύσεις των ψυχικών μορφωμάτων που ονομάζουμε αναπαραστάσεις και συναισθήματα· αποτράβηγμα από σημαίνουσες σχέσεις· κατανάλωση των αντικειμένων· ρηχές επενδύσεις των γνωστικών διαδικασιών· επιφανειακή σχέση με το γνωστικό αντικείμενο.

Εξηγούνται αυτά μόνον κοινωνιολογικά, με αναφορές, π.χ., στα φαινόμενα της «επιπεδοποίησεως» των μεγάλων μαζών ή των αλλοιώσεων των στηρικτικών οικογενειακών και άλλων συστημάτων;

Πολλοί αναλυτές μιλούν τελευταία για εργασία του αρνητικού μέσα μας. Κατά τη γνώμη μου υπάρχουν δύο τρόποι να προσεγγίσει κανείς το θέμα εξετάζοντας είτε το πώς και γιατί το αρνητικό δουλεύει μέσα στον ψυχισμό μας, είτε τον τρόπο με τον οποίο ο ψυχισμός διεργάζεται το αρνητικό (στόχος κατ' αρχήν της ψυχανάλυσεως και απαίτηση της ψυχαναλυτικής μεθόδου).

Θα εστιάσω την προσοχή σήμερα στο πρώτο σημείο. Νομίζω ότι θα μπορούσε κανείς να πει ότι κάτι αρνητικό (που μένει να το προσδιορίσουμε) ευδοκιμεί στον ψυχικό χώρο σε μια εποχή όπου η ανθρώπινη προσωπικότητα δεν οργανώνεται γύρω από απαγορεύσεις υπερεγωτικές. Τέτοιες απαγορεύσεις, αν και ήταν αφετηρία πολλών αναστολών, ωστόσο έβηταν και όρια, που τελικώς έπαιζαν ρόλο οργανωτών για την προσωπικότητα. Ακούγοντας στη μεταφορική τους έννοια τα λόγια του Θησέα στον *Οιδίποδα επί Κολωνά*, θα καταλάβουμε τη σημασία που δίνει ο τυφλός/γνώστης Οιδίπους στην οριοθέτηση.

Όταν η Αντιγόνη ζητάει να δει τον τάφο του πατέρα της, ο Θησέας απαντά (στ. 1758) «*Μα αυτό δεν είναι θεμιτό* (δεν επιτρέπεται)». Και προσθέτει: «*Παιδιά μου τ' απαγόρευεν εκείνος* (στ. 1760)... *κι αν όσα μου παράγγειλε κρατήσω, είπε πως την πόλη ασφαλισμένη θα 'χω από τις συμφορές...*» (στ. 1764-1765).

Στα παιδιά του ο Οιδίπους λέει: «*Παιδιά μου να 'χετε κουράγιο*... *τώρα φύγετε από*

αυτό το μέρος και μη θέλετε να δείτε όσα δεν πρέπει, κι ούτε την ομιλία μας ν' ακούτε» (στ. 1640-1642). Οριοθέτηση ενός χώρου που μεταφορικά μπορεί να ακουσθεί ως χώρος ψυχικός, λειτουργία κανόνων και κάποιων απαγορεύσεων, για να διασφαλισθεί η αναγνώριση όσων διαφοροποιούν το ένα άτομο από το άλλο· αναγνώριση της διαφοράς των γενεών και της διαφοράς των φύλων, όπως και του οργανωτικού ρόλου της απειλής του ευνουχισμού.

Σήμερα, αφού πολλοί φραγμοί έχουν καταρριφθεί, η ανθρώπινη σκέψη εμφανίζεται ευκολότερα διαπερατή από φαντασιώσεις παντοδυναμίας και επιδιώξεις πληρώσεως και πληρότητας (που συχνά καλύπτονται από κατάθλιψη ή συναισθήματα ανεπάρκειας και αδυναμίας) με αποτέλεσμα να μένει περισσότερο διαθέσιμη, έτσι, σε χρήσεις που μαρτυρούν ότι εκτίθεται σε διεγέρσεις τις οποίες αδυνατεί να διεργασθεί.

Η ψυχική οργάνωση, κυρίως γύρω από τις ναρκισσικές διαστάσεις, ή ακόμη στους οριακούς τύπους δόμησής της, μας επιτρέπει να προσδιορίσουμε το αρνητικό εν σχέσει με το τι δεν λειτουργεί ψυχικά. Ας το πούμε συνοπτικά: η επένδυση ορίων τόσο στις σχέσεις Εγώ/μη Εγώ, όσο και στους δυναμικούς συσχετισμούς των ενδοψυχικών συστημάτων.

Η κλινική έρευνα κατέδειξε ότι την πολύπλοκη προβληματική των ναρκισσικών και των οριακών μπορεί να την καταλάβει κανείς χρησιμοποιώντας τους διαφόρους άξονες γύρω από τους οποίους πλέκεται: (α) σχέσεις με το αντικείμενο όπου κυριαρχεί το διπλό άγχος εισβολής και αποχωρισμού· (β) πάσχουσες εσωτερικεύσεις· (γ) κυριαρχία του ανακλιτισμού. Πρόκειται για άτομα με εύαλωτο το αίσθημα της συνέχειας και της συνοχής του Εγώ, συχνά διαθέσιμα σε παλινδρομήσεις —κυρίως στις κρίσιμες στιγμές της ζωής— και κατακλυζόμενα από άγχος. Οι αβάσταχτες σωματικές και ψυχικές διεγέρσεις με τις δυσκολίες επεξεργασίας τους μέσω των αναπαραστών και στο επίπεδο του συμβολικού, όπως και οι άμυνες που τείνουν

προς το μηδενισμό των διεγέρσεων μάλλον παρά στη διεργασία τους, θέτουν θεμελιικά ερωτήματα ως προς τη λειτουργία της καταστροφικότητας, που παρουσιάζει πυκνές πυροδοτήσεις προς τα έξω και προς τα έσω. Στην κλινική συμπτωματολογία προέχουσα θέση κατέχει η κατάθλιψη της ναρκισσικής αιμορραγίας. Στη σκέψη δεσπόζουν τα λευκά, τα κενά, η δυσχέρεια εγγραφής πληροφοριών, αλλά και αδυναμίες στις συνδέσεις, στους συσχετισμούς και στη διατήρησή τους.

Εκτός όμως από τις περιπτώσεις που εγγράφονται σαφώς στην κλίμακα της ψυχοπαθολογίας, πιστεύω ότι με πολύ απαλότερες και συχνά δυσδιάκριτες πινελιές, η ναρκισσική ευθραυστότης και οι σχετικές μ' αυτήν δυσκολίες έχουν διαποτίσει πολύ περισσότερο από ό,τι έχει συνειδητοποιηθεί την οργάνωση της προσωπικότητας και της σκέψεως στο δυτικό κόσμο στον οποίο ανήκομε, έστω κι αν βρισκόμαστε εμείς οι Έλληνες στις παρυφές του.

Οι μηχανισμοί της προβολής, των διαψεύσεων και απαρνήσεων χρησιμοποιούνται σήμερα χωρίς να μας προβληματίζει το ότι δεν εισάγουν σταθερές επενδύσεις ορίων, ενώ αυτή καθ' εαυτή η έννοια του «*ψυχισμού*» συνεπάγεται τη λειτουργία οριοθετήσεων για την οργάνωσή του και για την επένδυση γνωστικών αντικειμένων.

Εάν έξω ζούμε εικόνες βιβλικών καταστροφών, που δείχνουν ότι ο άνθρωπος έχει αποσυνδεθεί από την έγνοια του για το περιβάλλον —από το οποίο εν τούτοις εξαρτάται καθολικά η επιβίωσή του— αδιαφορώντας ουσιαστικά για συνθήκες ζωής και για κοινωνικο-πολιτικές πραγματικότητες που ξέρει ότι τον συντρίβουν, ζούμε επίσης και τη χωρίς επίγνωση αλλοτρίωση του ψυχικού μας χώρου από κινήσεις που βραχυκυκλώνουν την ψυχική διεργασία και τη σκέψη.

Σκέπτομαι όσα ο Θησεύς λέει στον Κρέοντα: «...εσύ αψηφώντας τις αρχές της πόλης πέφτεις εδώ κι αρπάξεις... ό,τι σου αρέσει» (στ. 913 και 916). Η αρπακτική/καταναλωτική συμπεριφορά αντιστρατεύε-

ται τις διαδικασίες της γνώσης και της σκέψης, που τροφοδοτούνται από τη συγκράτηση και την ανάλωση μικρών ποσοτήτων επενδύσεων πάνω στην εσωτερική και εξωτερική πραγματικότητα. Σκέπτομαι ακόμη πολλά παραδείγματα, όπως το κινήγι του επικινδύνου στην καθημερινή ζωή, ή ψυχαναγκασμούς επαναληπτικών συμπεριφορών, στις οποίες προέχει η αξία του αδειάσματος των διεγέρσεων σε πράξεις/ συμπεριφορές χωρίς δυναμικό αναπαραστατικό και που φαίνονται χωρίς δυνατότητα να καταλήξουν σε φαντασιώσεις που να μπορούν να δεχθούν ένα νόημα. Όπως έδειξα σε ορισμένες μελέτες μου, οι επαναλήψεις αυτές όχι μόνον είναι έξω από κάθε αναζήτηση ευχαριστήσεως, αλλά και οδηγούν σε εξάντληση της ψυχικής ζωής μέσα από ποικίλες μορφές, με τις οποίες εμφανίζονται σε διάφορες κλινικές εγγραφές. Επίσης, οι συχνά συνυπάρχουσες σωματικές διαταραχές είναι ψευδείς μαρτυρίες για τη δράση μέσα μας αρνητικών διαδικασιών, στις οποίες το άτομο συχνά συμμετέχει με ασυνείδητη αυτοκαταστροφικότητα, που θίγει το σύνολο της ψυχοσωματικής υπάρξεως. Οι έρευνες γύρω από τον καρκίνο ή τις καρδιοπάθειες μας έχουν δώσει αρκετά στοιχεία.

Σκέπτομαι, τέλος, τη μη αυτονόμηση από το σώμα ή από τη σκέψη του άλλου, όπου οι τάσεις της εξαρτήσεως αποκλείουν κάθε δυνατότητα ανεξάρτητης γνωστικής βεβαιώσεως. Πρόκειται για άτομα που εντάσσονται σε διάφορες ιδεολογίες και τις ακολουθούν τυφλά ή πρόκειται για ψυχισμούς που διατηρούνται ζωντανό μέσω του «περιγύρου», μέσω της εκάστοτε Ιθάκης ή των εκάστοτε νοσοκομείων ημέρας ή νύχτας, δηλαδή μέσω των εξωτερικών αντικειμένων και όχι μέσω της προσωπικής τους ψυχικής ζωής.

Στον κύκλο αυτό θα προσθέσω και έναν τύπο σκέψεως, η οποία λειτουργεί κυρίως στη γραμμική συστηματικών αποεπενδύσεων σαν να εδράζεται σ' ένα εσωτερικό μίσος του Εγώ που θέλει να καταστρέφει τις παραγωγές του ή να τις αποβάλει.

Το άγχος των επενδύσεων είναι συνεχώς

στο προσκήνιο με άμυνες οι οποίες μπορεί να διαγραφούν ως βασισμένες στην ιδέα: προτρέχω, καταστρέφω, δεν θέλω τίποτα να ξέρω, απομονώνομαι πριν δεχθώ τα πλήγματα που περιμένω και θα 'ρθουν οπωσδήποτε. Όταν δε ο έξω κόσμος προτείνει εκ των πραγμάτων τις προσδοκώμενες στερήσεις, τότε μόνον ένας κύκλος αρνητικού υπάρχει. Το μίσος καταστρέφει τη δυνατότητα να μπορέσει κανείς να συγκρατήσει και να θυμηθεί καλές εμπειρίες. Το αρνητικό εγγράφεται εδώ ως απόσβεση σκέψεων: καταλαβαίνω, όχι για να εντάξω, αλλά για να σβήσω. Καταλαβαίνω, για να απαλλαγώ αμέσως από τις ενοχλητικές σκέψεις. Έτσι βιώνονται ασυνέχειες και λευκά της σκέψεως, που δεν είναι της τάξεως της αποκαταστάσεως μιας αποστάσεως, αλλά της τάξεως του σβησίματος. Οι αλυσίδες των νοημάτων και των συνειρμών ή δεν μπορούν να αποκατασταθούν ή, αν αποκατασταθούν, αλλοιώνονται. Οι σχέσεις μεταξύ των αντικειμένων δεν μπορούν να λειτουργήσουν και να οδηγήσουν σε σκέψεις που είναι σκέψεις επί των σχέσεων των σχέσεων.

Εδώ το αρνητικό εισάγεται ως κατηγορία «μη γνώσεως» αφού δεν χρησιμοποιείται ως στοιχείο κρίσεως (είτε κατηγορήματος, είτε κρίσεως περί της υπάρξεως ενός αντικειμένου), δηλαδή δεν εντάσσεται στο μηχανισμό της αρνήσεως, αλλά εντάσσεται σε διεργασίες που εγκαθιστούν την απόσταση ως μονίμως αποσυνδεδετική με τη Φροϋδική έννοια, ή ως μονίμως καταστροφική με την έννοια που έδωσε ο Bion στην καταστροφή των συνδέσμων.

Η προσωπική μου έρευνα έδειξε τις εκφράσεις που παίρνει η δραστηριότητα του αρνητικού και στην εργασία του ονείρου, με επιπτώσεις στη λειτουργία της σκέψεως, συνεπώς και στα γνωστικά διαβήματα.

Όταν το αρνητικό δεν λειτουργεί ως αποκατάσταση ενός διαστήματος που μπορεί να εισαγάγει στην ιδέα της σειράς (*séparation*) αντικειμένων και σχέσεων, αλλά ως απώλεια, τότε βεβαίως η γνώση δεν μπορεί να επενδυθεί, δηλαδή να υπάρξει.

Επενδύεται ίσως η πράξη, ή, σε άλλες περιπτώσεις, οι αποεπενδύσεις έχουν τον πρώτο λόγο, ως προσπάθεια να φθάσουν οι ερεθισμοί στο σημείο μηδέν.

Άλλος τύπος σκέψεως υπό την αιγίδα του αρνητικού είναι η σκέψη η οποία υπερεπενδύει το «λογικό» και την «καθημερινότητα». Σ' αυτές τις περιπτώσεις θα 'λεγε κανείς ότι όλες οι δευτερογενείς διεργασίες τείνουν να συγκρατήσουν το ψυχικό όργανο μέσω κινήσεων που θυμίζουν τα αλλεργικά άτομα, ο βασικός στόχος των οποίων είναι τίποτα να μην ξυπνήσει το μητρικό άγχος, τη μητρική ανησυχία. Συνεπώς το θέμα είναι πώς να μπορέσουν να συγκροτηθούν σχέσεις οι οποίες θα είναι ασυγκρουσιακές, με απουσία αγχωδών αντιδράσεων, μεγάλη ανοχή προς τον άλλον, μεγάλη ανοχή στην κατανάλωση και στο πέρασμα από το ένα αντικείμενο στο άλλο, αφού δεν υπάρχει άγχος μπρος στο αλλότριο ή μπροστά στο ξένο.

Τα άτομα αυτά μένουν τροφοδοτημένα από παντοδύναμες επιδιώξεις που ευνοούν —χωρίς τούτο να 'ναι συνειδητό— την αλλοτρίωση των οριοθετήσεων. Όλα είναι δυνατά και οι απαγορεύσεις λειτουργούν για «τον άλλον, όχι για μένα». Διάψευση/απάρνηση εσωτερικών οριοθετήσεων.

Θα περίμενε κανείς ότι οι αποκλειόμενες από τον εσωτερικό χώρο αναπαράστασεις θα επανήρχοντο απ' έξω ως διωκτικές. Αλλά στις περιπτώσεις αυτές συνήθως οι σωματικές διαταραχές, όπως λέει ο Μ. Fain, κάνουν την οικονομία της προβολής, ενώ η τάση να αγνοηθούν τα προβλήματα τις εντάσσει στην εικόνα της «ομαλότητας». Το πρόβλημα είναι ότι σ' αυτούς τους ψυχικούς αστερισμούς, σ' αυτές τις ψυχικές οργανώσεις, που συνήθως τις ονομάζουμε νευρώσεις συμπεριφοράς και χαρακτήρος, διαπιστώνομε την ευαισθησία η οποία εισάγει τις προοδευτικές σωματικές αποδιοργανώσεις για τις οποίες έχει μιλήσει ο P. Marty.

Σήμερα αυτού του τύπου οι αποδιοργανώσεις αποτελούν τον άκρως αντίθετο πόλο της οιδιπόδειας συγκρούσεως και ενώ

η ψυχική αρρώστια μας δείχνει την όψη των νοητικών διεργασιών στις παθολογικές μορφές, οι οργανώσεις, για τις οποίες μιλάω, εκφράζονται μέσω συμπεριφορών, οι οποίες γενικώς θεωρούνται ως ομαλές· ενέχουν όμως κινδύνους για το σώμα, εφ' όσον ο ψυχισμός υστερεί σε ψυχικές άμυνες. Για να μεταχειρισθώ εδώ πάλι μια έκφραση του Μ. Fain, είναι «*ψυχισμοί οι οποίοι δεν λειτουργούν πλήρως*».

Στα πλαίσια της θεραπευτικής μας δουλειάς, αντί για σταθερές και ευέλικτες επενδύσεις, η μεταβίβαση —αλλά και οι εκτός αυτής συμπεριφορές— μας δείχνουν ψυχικούς αστερισμούς εξαιρετικά δύσκαμπτους ή, αντίθετα, πολύ χαλαρούς, προσανατολισμένους προς τη φυγή, χωρίς πολλές δυνατότητες διεργασίας συλλογιστικής και συμβολίζουσας. Διευκολύνονται λοιπόν οι εκφορτίσεις στο σώμα ή σε πράξεις, με τρόπους βίαιους, που αφορούν ακόμη και την αυτοσυντήρηση του ατόμου.

Οι αυτοκαταστροφικές όμως συμπεριφορές εδώ δεν είναι της τάξεως της φαντασιώσεως, ή έστω και της πραγματώσεως, ενός ευνουχισμού ο οποίος θσιιάζει το μέρος για να σώσει το όλον και προϋποθέτει τη δράση του Υπεργώ.

Δεν θέλω βέβαια να πω ότι η προβληματική του ευνουχισμού είναι απύσχα από τους αστερισμούς που περιγράφω. Θεωρώ όμως ότι, όπου υπάρχει, η σημερινή πραγματικότητα διευκολύνει τη διάχυσή της λόγω επικρατήσεως στη διαπαιδαγώγηση των παιδιών και στην εκπαίδευση γενικώς, όπως και στην πολιτική και κοινωνική ζωή, τάσεων που ενισχύουν τα ναρκισσικά ρεύματα στα άτομα λόγω ασυλλόγιστης χαλάρωσης των κανόνων του πλαισίου και ανεκτικότητας διαβρωτικής για τη λειτουργία του εσωτερικευμένου νόμου και για την οργάνωση των ταυτίσεων.

Έτσι, αποκλείεται η απειλή του ευνουχισμού να δράσει οργανωτικά και ο ψυχισμός αφήνεται έρμαιο στη βιαιότητα των ενορμητικών ώσεων. Τότε ακριβώς είναι που βρισκόμαστε αντιμέτωποι με τα διωκτικά άγχη —τα οποία, όπως επεσήμανε η

M. Klein, έρχονται στη θέση ενοχής— ή με άγχη εισβολής, ή με ψυχικές οργανώσεις στις οποίες οι ενορμήσεις δεν μεταβολίζονται στο ψυχογονικό επίπεδο (*névrose de comportement - névrose de caractère*) και όπου το σώμα απειλείται από τις ανεπάρκειες μιας γερής και σταθερής λειτουργίας του ψυχισμού.

Το όντως «κατακλυσμικό» των διεγέρσεων που προσφέρει σήμερα η εξωτερική πραγματικότητας ως δυνατότης προσκλήσεων, συναντώντας μια σκέψη, για την οποία όλα φαντάζουν δυνατά και επανορθώσιμα (η παντοδυναμία δεν απαλλάσσει βέβαια ούτε τους ψυχολόγους), καθορίζει τελικώς κινήσεις όχι πια ενοχής, αλλά αυτοκαταστροφικότητας που φθείρει ακόμη και το μαζοχισμό³. Πού να στηθεί επομένως χώρος αυθεντικών γνωστικών διαδικασιών;

Οι συνθέτουσες των αυτοκαταστροφικών κινήσεων δεν τελούν υπό την αιγίδα του άγχους του ευνουχισμού, άγχους που διατηρεί τόσο την επιθυμία όσο και την απαγόρευση. Υποστηρίζω ότι όταν οι αυτοκαταστροφικές ψυχικές κινήσεις δεσπόζουν, βρισκόμαστε μπρος σε ασυνείδητα διαβήματα ψυχικού ολοκαυτώματος, ένα είδος θυσίας ασυνείδητης τμημάτων της ψυχικής μας ζωής, δηλαδή του ουσιαστικότερου πυρήνα της ανθρώπινης αξίας μας. Το ολοκαύτωμα οργανώνεται βάσει του μηχανισμού της στροφής εναντίον εαυτού ορισμένων χειρισμών, που έχουν εικονογραφηθεί από πολύ παλιά στα ποιήματα πρότυπα των θυσιών. Θυσία της Ιφιγένειας ή του Ισαάκ ή και του Ιησού, τα πρότυπα βέβαια παίρνουν μορφές και διαστάσεις διαφορετικές.

Με τη λύση της θυσίας ή των εξιλαστήριων θυμάτων, για να χρησιμοποιήσω την ορολογία του R. Girard ή του G. Rosolato, ο άνθρωπος ζητούσε να κατευνάσει την οργή, να εξασφαλίσει την εύνοια των θεών ή της τύχης και να κρατήσει υπό έλεγχο τον ανταγωνισμό των θεών, ή των συντρό-

φων του· προσθέτω και των δυνάμεων που συγκρούονται μέσα του. Επιχειρούσε έτσι να διαχειρισθεί όχι μόνον την αντιξοότητα μιας πραγματικότητας φυσικής, που έτσι και αλλιώς τον ξεπερνά, αλλά και να χειραγωγήσει όσα από τις προσωπικές του ενορμητικές ώσεις προβάλλει στο «έξω» από αυτόν, στο «έτερο», στον «άλλον», επειδή η εσωτερική αποδοχή τους του είναι δυσβάστακτη. Μια θεϊκή μορφή ή ένας «κακός άλλος» μπορούν να απορροφήσουν όλη την αμφιθυμία θετικών και αρνητικών εξιδανικεύσεων, γενόμενοι καταθέτες όλων των ταλαντεύσεων του ατόμου, ταλαντεύσεων του καθενός μας, στην πορεία της αυτονομίσεως/εξαρτήσεως· διεισδύσεως/αποκλεισμού· προσκλήσεων/απεμπολήσεως.

Όταν όμως η θυσία αφορά στον εαυτό μας, το καταστροφικό ολοκαύτωμα θέτει ένα θεμελιακό ερώτημα.

Τελικώς αυτή η στροφή εναντίον εαυτού σε κινήσεις που συρρικνώνουν έως και αποκόπτουν σημαντικούς τομείς της ψυχικής ζωής, πώς εξηγείται; Γιατί η προβολή δεν αρκεί, αδειάζοντας στον άλλον την επιθετικότητα ή την ερωτική διέγερση, για να μας απαλλάξει από κινήσεις που στρέφονται εναντίον εαυτού; Και δεύτερο ερώτημα: γιατί οι διεγέρσεις σήμερα—έστω και τραυματικές— συχνά δεν συναντούν ούτε τον ερωγόνο μαζοχισμό που εξασφαλίζει την ψυχική ζωή, έστω και αν μας τλαιπωρεί;

Νομίζω ότι η θεωρία περί διεγέρσεως μας βοηθεί να απαντήσουμε στα ερωτήματα.

Ο καταγιγισμός των διεγέρσεων που δέχεται ο σύγχρονος άνθρωπος από εξωτερικές και εσωτερικές πηγές, συνδυαζόμενος με την υποχώρηση παραδοσιακών στηριγμάτων, εξωτερικών και εσωτερικών, αναγκαστικά οδηγεί «ως τραυματίζουσα υπερβολή» στο ξεπέραςμα των εντακτικών μας δυνατοτήτων με αποτέλεσμα να έχομε απομειζεις του ενορμητικού δυναμικού και α-

3. Ο μαζοχισμός, ακόμη και στις πιο παθολογικές μορφές του, δεσμεύει τις καταστροφικές ώσεις στην ερωτική σύνταξη.

πελευθέρωση καταστροφικών ώσεων μέσα μας. Οι συνδέσεις με τα αντικείμενα, εξωτερικά και εσωτερικά, είναι ανεπαρκείς, όπως ανεπαρκής αποβαίνει και η σύνδεση/πρόσμιξη των ενορμητικών ώσεων.

Στο επίπεδο της σκέψεως επικρατεί άγνοια της αυτοκαταστροφικότητας, των πηγών και της σημασίας της. Βέβαια, συνυπάρχουν και οι προβολές στους άλλους, που καθίστανται φορείς της βίαιης καταστροφής, την οποία διαψεύδομε για τον εαυτό μας (βλ. τα συμβαίνοντα στον τόπο μας σήμερα). Η σκέψη εμπλέκεται σε σχήματα σαδομαζοχιστικά ή σε αυτοερωτικές χρήσεις.

Στο επίπεδο της υποκειμενικής εμπειρίας αγνοείται η εσωτερική ετερότης και το αλλότριο που φωλιάζει μέσα μας. Όμως η υποκειμενική εμπειρία αναγνωρίζεται ακριβώς ως τέτοια μέσω της σκέψεως επί της ετερότητας (τι είναι «*το άλλο*» ή «*ο άλλος*» μέσα μου), σκέψεως που υποθέτει συνεχή αναφορά στις έννοιες της αποστάσεως και των διαφορών μεταξύ υποκειμένου και του κόσμου των αντικειμένων του, μεταξύ υποκειμένου και των ψυχικών του μορφωμάτων, υποκειμένου και θέσεώς του, θετικής ή αρνητικής, εν σχέσει προς την επιθυμία και προς την εξωτερική του πραγματικότητα.

Η τάσις μηδενισμού της αποστάσεως και των διαστημάτων ξέρομε ότι σημαίνει την ψυχωτική αναδίπλωση ή το μεγαλομανιακό παραλήρημα, εφ' όσον η οριοθέτηση του υποκειμένου, η αναγνώριση από το ίδιο της ψυχικής του υποστάσεως, περνά υποχρεωτικά μέσα από τη σχέση που αποκαθιστά καθείς με το «*έτερον*» έξω και μέσα του. Περνά από ό, τι ονομάζομε αίνιγμα του ασυνειδήτου με διαμεσολαβητή ένα Εγώ, που κι αυτό δεν καλύπτεται πλήρως από τη συνείδηση. Έτσι, ο ναρκισσικός τραυματισμός του υποκειμένου, που αναγνωρίζεται ως «*μη ορίζον το χώρο του*», διπλασιάζεται στο επίπεδο του πλήγματος που προέρχεται από την αποδοχή της πρόστασης ότι ποτέ δεν θα καλύψει την απόσταση μεταξύ όσων δρουν συνειδητά και όσων κινούνται πέραν του συνειδητού μέ-

σα μας. Γι' αυτό ακριβώς η σχέση μας με το έτερον και το άγνωστο εκφράζεται σε κινήσεις ψυχικές που συνεχώς επιχειρούν να σμικρύνουν τις αποστάσεις, να ελαττώσουν τις αποκλίσεις, να σβήσουν τις διαφορές, αλλά και διαρκώς τις αναπαράγουν.

Μέχρι προ μερικών ακόμη χρόνων έλεγαν ότι η διχοτόμηση, η διάψευση, η απάρνηση, η αρνητική ψευδαισθήση κ.λπ. σημάδευαν την ύπαρξη ψυχωτικών διεργασιών ή αποκλίσεις, π.χ., του τύπου του φετιχιστικού, ενώ άλλοι μηχανισμοί, όπως η απώθηση ή η άρνηση, εθεωρείτο ότι συντηρούν διαδικασίες αποσυνδέσεων, αλλά και επανασυνδέσεων, δηλαδή μνήμης/λήθης, αλλά και αναμνήσεων.

Σήμερα ξέρομε ότι οι μηχανισμοί αυτοί εντοπίζονται και σε ψυχικές οργανώσεις που χαρακτηρίζομε ως ομαλές, μόνον που εδώ δεν κρατούν το προσκήνιο· καταρρίπτουν όμως την ιδέα της υπάρξεως στεγανών μεταξύ ομαλότητας και ψυχοπαθολογίας. Τελικά οι μηχανισμοί αυτοί που παραμερίζουν, λιγότερο ή περισσότερο, την απώθηση και την άρνηση —τους στυλοβάτες δηλαδή της σκέψεως— είναι δυνάμει καθημερινά εμπόδια στις εσωτερικευμένες διεργασίες της σκέψεως και των γνωστικών διαδικασιών.

Αν συνδέσομε αυτά τα δεδομένα —που είναι απαύγασμα της προόδου στην κλινική πράξη, αλλά και της διευρύνσεως της ψυχαναλυτικής ακροάσεως— με ένα άλλο δεδομένο, ότι δηλαδή όλοι βρισκόμαστε αντιμέτωποι με την προβληματική των ασυνείδητων επιθυμιών μας και με κάποιες δυνατότητες χειρισμού τους, καταλήγομε σε ένα συμπέρασμα: η ρήση σύμφωνα με την οποία οι περισσότεροι άνθρωποι βρίσκουν λύσεις για να ικανοποιήσουν (έστω μερικώς) τις επιθυμίες τους χωρίς να παραγνωρίζουν την αρχή της πραγματικότητας, επιδέχεται πολλά ερωτηματικά· σχετικοποιείται, ολοένα και περισσότερο, στο μέτρο που βαθαινουν οι γνώσεις μας για την ανθρώπινη ψυχολογία και καθίστανται φανερά τα εξής:

(α) ότι οι μηχανισμοί αμύνης, που χρησιμοποιούμε, κινούνται για τον καθένα σε

φάσμα πολύ ευρύτερο από ό,τι νομίζαμε, έστω και αν η οργάνωση της προσωπικότητας προσδιορίζεται από τους εκάστοτε επικρατέστερους. Οι μηχανισμοί αυτοί, διαμεσολαβητές εν σχέσει προς τις επιθυμίες μας, διαμεσολαβούν και στους τρόπους που μεταγράφονται/μεταλλάσσονται τα εξωτερικά γεγονότα μέσα μας. Παρά ταύτα, ό,τι προσπαθούμε να καταστήσουμε οικείο, ή ό,τι θεωρούμε οικείο, συχνά μας ξεφεύγει μέσα από ατραπούς κατάσπαρτες από τα λιθάρια του άγχους του αγνώστου και του ξένου.

(β) Ότι η ψευδαίσθηση της ικανοποίησης — αυτό το πρώτο αναπαραστατικό βάθρο μιας σκέψεως επενδυμένης— δεν λειτουργεί σε όλα τα άτομα· σαν να μην έχουν συγκρατηθεί στον πυθμένα των απομνημονεύσιμων εκφράσεις του επιθυμητού⁴. Η σύνταξη της επιθυμίας χάνεται.

Μαζί της εξαλείφονται οι διαρθρώσεις των συνδέσεων, που απαγορεύουν τις απλουστεύσεις, την ακαμψία των σκέψεων ή την επιπεδοποίησή τους. Η ατομική ιστορία βρίσκει τις σημάνσεις της κυρίως στις μορφές που της δίνουν οι επαναλήψεις και οι εκφράσεις —όπως έχω δείξει σε κλινικά δημοσιεύματα— ενός μαζοχισμού του οποίου η ερωτικοποίηση φθίνει.

(γ) Ότι οι δρόμοι της γνώσεως —πολύτροποι και πολυσήμαντοι, όπως έχω ξαναπεί— δεν μπορούν πια να ορίζονται από την παράμετρο του αποτελέσματος· εάν ο δρόμος, π.χ., μας οδηγεί στην κατάκτηση του φεγγαριού ή στη θεραπεία μιας βαριάς αρρώστιας. Θα πρέπει να αντιμετωπίζονται

στη διαπλοκή με την παράμετρο του κόστους του δρόμου για τον ανθρώπινο ψυχισμό.

(δ) Ότι εφ' όσον η πιο ακριβή (με τις δύο έννοιες της λέξεως) γνώση είναι γνώση εαυτού, ίσως ήρθε το πλήρωμα του χρόνου για να καλλιεργήσουμε επενδύσεις της μνήμης, της ιστορίας και του προσκτηθέντος επί του ψυχικού χωροχρόνου λόγου, έτσι ώστε κάποια μηνύματα να γίνουν προσιτά σ' όσο το δυνατόν περισσότερους.

Δεν σκέπτομαι μόνον τους ειδικούς, στους οποίους έτσι κι αλλιώς ανοίγεται εδώ ευρύτατο πεδίο έρευνας και μελετών· σκέπτομαι μια γενικότερη προσπάθεια που θα είχε στόχο το να ενδιαφερθεί ο άνθρωπος να σκύψει πάνω στα υφάδια που δένουν την εσωτερική με την εξωτερική του πραγματικότητα, διανοίγοντας όσο το δυνατόν περισσότερους διαύλους εν σχέσει προς το «δυνατόν γενέσθαι» γι' αυτόν, μέσα από την αναγνώριση των ορίων του.

Στη σημερινή παγκόσμια αναταραχή, όπου όλες οι ισορροπίες έχουν μεταβληθεί και οι συγκρούσεις είναι ανεξέλεγκτα βίαιες, η πορεία του κόσμου και η τύχη των θεμάτων, κατά ένα μέρος τουλάχιστον, εξαρτάται από τις κινήσεις των ατόμων και των ομάδων.

Αυτές τις κινήσεις ίσως ήρθε ο καιρός —και ιδιαίτερα στον τόπο μας— να τις παρακολουθήσουμε με περισσότερη συνέπεια και προσοχή· και με το θάρρος, σίγουρα και με την οδύνη, που απαιτεί η γνώση εαυτού.

4. Aulagnier P. (1989) Le temps de l'interprétation *Topique*, 1990, 46, 178.